

**Oksana Voytyuk, *Tatarzy Krymscy. Sytuacja narodu
w warunkach zmieniających się państwowości,*
Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy,
Białystok 2018, ss. 527
(Larysa Leszczenko)**

Ujęcie naukowe problemów współczesnych narodów deportowanych na terenie poradzieckim wciąż stanowi niewystarczający odsetek prac badawczych, ujmujących problematykę w sposób kompleksowy, które ukazały się po 1991 r. (po rozpadzie Związku Radzieckiego). Rok 1944 w byłym ZSRR okazał się szczególnie tragicznym dla przedstawicieli wielu narodów i mniejszości narodowych i etnicznych, gdyż masowe deportacje stalinowskie dotyczyły regionu Kaukazu Południowego¹ i Północnego oraz Półwyspu Krymskiego. Deportacje i przymusowe przesiedlenia, jako element polityki stalinowskiej, cechowały szczególne okrucieństwo tego reżimu². Monografia autorstwa Oksany Voytyuk uzupełnia częściowo lukę badawczą w dziedzinie badań problematyki narodowościowej z obszaru poradzieckiego.

Recenzowana monografia składa się z części wstępnej, pięciu rozdziałów, zakończenia, streszczenia w trzech językach – polskim, ukraińskim i angielskim, bibliografii i indeksu nazwisk. Przedstawiony układ pracy jest przejrzysty, czytelny i logiczny.

Praca zawiera rozważania dotyczące historycznych dziejów Tatarów Krymskich, jak również współczesności, na co wskazuje Autorka we *Wstępie* (s. 11). Zaproponowane podejście jest właściwe, gdyż nawiązanie do wydarzeń historycznych obrazujących genezę Tatarów Krymskich jako narodu wyjaśnia także

¹ Warto w tym kontekście przywołać chociażby pracę dotyczącą innego narodu deportowanego – Turków Meschetyńskich, zob.: T. Trier, G. Tarkhan-Mouravi, F. Kilimnik, *Meskhetians Homeward Bound*, ECMI, 2011 (dostęp: https://www.academia.edu/1775514/Meskhetians_Homeward_Bound_ECMI_2011).

² Zob.: L. Mälksoo, *Soviet Genocide? Communist Mass Deportations in the Baltic States and International Law*, „Leiden Journal of International Law” 2001, 14, pp. 757-787; T. Martin, *The Origins of Soviet Ethnic Cleansing*, „The Journal of Modern History” 1998, 70(4), pp. 813-861. R.J. Misiunas and Rein Taagepera, *Baltic States: The Years of Dependence, 1940-1980*, University of California Press 1983; Pohl, J. Otto, *Ethnic Cleansing in the USSR, 1937-1949*, Westport, CT: Greenwood Press 1999; Pohl, J. Otto, *Stalin's genocide against the „Repressed Peoples”*, „Journal of Genocide Research” 2000, 2(2), pp. 267-293.

w dużej mierze kwestie współczesne. Wskazany podział wymaga także odpowiedniego wyboru metod badawczych. Uwzględniając wieloaspektowość problematyki oraz interdyscyplinarny charakter badań, O. Voytyuk sięgnęła do metod właściwych dla nauk społecznych oraz historycznych. Rozdział I monografii został poświęcony uporządkowaniu stosowanych pojęć, terminów oraz nazw własnych. Ważną częścią tego rozdziału jest próba wyjaśnienia etymologii nazwy „Tatarzy Krymscy”. O. Voytyuk odwołuje się w swoich rozważaniach do faktów historycznych, badań antropologicznych, a także do kwestii lingwistycznych, co wskazuje na wszechstronne i solidne podejście do poruszonego problemu. Autorka zwraca uwagę na stosowanie w historiografii radzieckiej i rosyjskiej nazwy „Tatarzy” zarówno w odniesieniu do Tatarów Krymskich i Tatarów kazańskich (mała litera – poprawny zapis). Takie podejście jest zafałszowaniem historii narodu Krymskotatarskiego i poważnym błędem metodologicznym (s. 68-69).

Treść rozdziałów II (*Tatarzy Krymscy w czasach Chanatu Krymskiego i Caratu*) i III (*Tatarzy Krymscy w czasach ZSRR*) dotyczy wydarzeń historycznych i ma charakter deskrypcyjny. Autorka na początku rozdziału II zaznacza: „Analiza dziejów Chanatu Krymskiego została sporządzona na podstawie wcześniejszych opracowań monograficznych dotyczących tego okresu” (s. 71). Brak badań archiwalnych dotyczących wskazanego okresu historycznego jest uzasadniony tym, że praca ma charakter politologiczny, a nie historyczny. We *Wstępie* wskazany został cel, którym jest: „(...) analiza sytuacji tego narodu w warunkach zmieniających się w ciągu wieków państwowości i systemów politycznych” (s. 7). O. Voytyuk skupiła uwagę jedynie na wybranych „wydarzeniach o okresach rządów niektórych chanów, których polityka, tak wewnętrzna, jak i zagraniczna, miała ważne znaczenie dla dziejów Krymu” (s. 71). W podrozdziale pt. *Chanat Krymski w stosunkach międzynarodowych* Autorka przedstawia zarys relacji zewnętrznych Chanatu Krymskiego. Wydaje się, że pojęcie „stosunki międzynarodowe” w tym kontekście zostało użyte nieco na wyrost. Bowiem relacje zewnętrzne Chanatu Krymskiego w omawianym okresie nie były intensywne i znaczące i ich charakter znacząco odbiegał od współczesnego pojęcia stosunków międzynarodowych. Autorka słusznie odwołała się do wybitnych przedstawicieli Tatarów Krymskich (np. Ismaila Gasprinskiego), których aktywność zapoczątkowała tworzenie świadomości narodowej.

W III rozdziale monografii O. Voytyuk opisała sytuację Tatarów Krymskich w epoce sowieckiej. Ukazała w nim interesujące stanowisko w sprawie przyszłego statusu Krymu sformułowane przez przedstawicieli antybolszewickich ugrupowań z 1918 r., w okresie kiedy półwysep był pod okupacją niemiecką. Przedstawiono wówczas cztery koncepcje wyrażające interesy czterech zainteresowanych stron: Niemiec, Rosji, Ukrainy i Turcji. Według koncepcji niemieckiej Krym miał zachować status „kolonii, źródła surowców, punktu strategicznego”; ukraińskiej – stać się „składową częścią Ukrainy”; rosyjskiej – „częścią zjednoczonej Rosji”;

krymskotatarskiej (tureckiej) – „niepodległym państwem” (s. 144-145). Odnośząc się do obecnej sytuacji Półwyspu Krymskiego nasuwa się analogia z koncepcją niemiecką z początku XX w., która została zawłaszczona przez współczesną Rosję. Od początku ustanowienia władzy sowieckiej na Krymie do upadku Związku Sowieckiego Tatarzy Krymscy doświadczyli na wygnaniu tragicznych przeżyć, a ich podstawowym problemem przez wiele lat była walka o przetrwanie. Podsumowując rozważania zawarte w tym rozdziale, Autorka stwierdza, że „dzięki wysiłkom narodu, jego najbardziej aktywnych działaczy, Tatarom Krymskim udało się osiągnąć zamierzony cel – powrócić na Krym” (s. 234).

W rozdziale IV monografii Autorka skupiła się na sytuacji Tatarów Krymskich w niepodległej Ukrainie. Na początku rozdziału badaczka przedstawia problemy, z którymi spotkali się Tatarzy Krymscy po powrocie na Krym z miejsc wieloletniego zesłania – głównie z Azji Centralnej. Warto zauważyć, że wynikały one z ogólnej sytuacji państwa ukraińskiego, które borykało się z poważnymi wyzwaniami ekonomicznymi na początku lat 90. ubiegłego wieku. Powodowało to duże utrudnienia w zagwarantowaniu powracającym Tatarom Krymskim godnego poziomu życia. Proces repatriacji okazał się także poważnym wyzwaniem politycznym dla władz ukraińskich. W swoich rozważaniach O. Voytyuk przytacza dane dotyczące rozmieszczenia na półwyspie Tatarów Krymskich przed wysiedleniem oraz po powrocie na Krym (tab. 8, s. 244). Wskazują one na istotne zmiany, które zaszły po 1991 r. Wzbudza pewną wątpliwość przytoczona przez Autorkę mapa obrazująca „skład etniczny ludności Krymu według powszechnego spisu ludności z 2014 r.” (s. 245, ss. 253-254). Otóż, powszechny spis ludności w niezależnej Ukrainie odbył się tylko jeden raz – w 2001 r., następny jest zaplanowany na rok 2020. Autorka przytacza mapę oraz tzw. obliczenia wskazujące, że najliczniejszą grupę etniczną, którą są Rosjanie, ale nie podaje, że mapa została przygotowana przez władze rosyjskie w roku okupacji Krymu (2014). Wydaje się, że bardziej rozsądne korzystanie ze źródeł typu „wikipedia”, „wikimedia” lub „novorossia.today” (s. 311) dla badacza jest istotnym, ponieważ stają się one często instrumentem manipulacji. W dalszej części rozdziału jest odwołanie do danych statystycznych z 2014 r. dotyczących składu etnicznego Krymu przedstawionych przez Federalną Służbę Statystyki Państwowej Federacji Rosyjskiej. Warto podkreślić, że są to dane niezweryfikowane z powodu ograniczonych możliwości ich weryfikacji.

W rozdziale IV Autorka odniosła się także do kwestii dotyczących procedury nabywania obywatelstwa ukraińskiego przez powracających na Krym Tatarów Krymskich, oraz procedury przymusowej zmiany obywatelstwa po aneksji Krymu przez Rosję. Warto zaznaczyć, że pierwszy przypadek jest realizacją jednego z podstawowych praw jednostki, natomiast drugi – jego totalnym zaprzeczeniem. W monografii ten aspekt został jedynie zasygnalizowany, ze względu na ograniczenia objętościowe pracy. Jego kontynuacja stanowiłaby interesujący wątek badawczy politologiczno-prawny. Habilitantka przedstawiła także zarys stanowisk

Rosji i Turcji wobec obecnej sytuacji Tatarów Krymskich, których analiza jednoznacznie wskazuje na duże zaangażowanie Turcji we wsparcie przedstawicieli tego narodu. Czyni to Turcję naturalnym sojusznikiem i sprzymierzeńcem Ukrainy.

Rozdział V dotyczy sytuacji Tatarów Krymskich po aneksji Krymu przez Rosję. Autorka przedstawiła chronologię aneksji Krymu przez Rosję oraz reakcję przywódców wielu państw i organizacji międzynarodowych na rażące naruszenia zasad prawa międzynarodowego (s. 335, mapa). Rosyjskie władze okupacyjne już w pierwszych dniach aneksji półwyspu uczyniły z Tatarów Krymskich największych wrogów – nagminne prześladowania, dyskryminacja, zaginięcia i mordy aktywistów, zakaz działalności Medżlisu – stały się codziennością w dzisiejszych realiach Krymu. Autorka przytacza liczne informacje zawarte w publikacjach prasowych, raportach oraz opiniach zamieszczanych na portalach ukraińsko- i rosyjskojęzycznych. Rozważania O. Voytyuk dotyczą sytuacji bieżącej bez wskazywania końcowej cezury czasowej. Ponieważ sprawa Krymu nie została definitywnie rozwiązana, a status Tatarów Krymskich wciąż nie jest uregulowany, także w ustawodawstwie ukraińskim, na co zwraca uwagę Autorka. Analiza bieżących wydarzeń wymagała od badaczki nieustannego monitoringu mediów i innych źródeł informacji, co wymagało wyjątkowego zaangażowania w pracę nad monografią. Warto przyznać, że chociaż okupacja Krymu stanowi częsty wątek licznych publikacji monograficznych o charakterze politologicznym i prawnym, to dość rzadko wyodrębniano w nich kwestię Tatarów Krymskich. Tym bardziej praca autorstwa O. Voytyuk wnosi ważny głos do dyskursu naukowego w wymiarze politologicznym, prawnym i historycznym.

Recenzowana monografia zawiera liczne tabele, mapy oraz zdjęcia, które we właściwy sposób uzupełniają rozważania Autorki. Bogata i uporządkowana bibliografia stanowi szczególnie wartościowe źródło informacji dla badaczy oraz czytelników, zainteresowanych poruszoną problematyką. Monografia sprawia ogólnie pozytywne wrażenie, gdyż jest starannie opracowana pod względem edytorskim i technicznym, np. zawiera indeks nazwisk w zapisie alfabetu łacińskiego oraz cyrylicą (j. ukraiński).

Reasumując przedstawioną opinię na temat monografii O. Voytyk *Tatarzy Krymscy. Sytuacja narodu w warunkach zmieniających się państwowości* należy stwierdzić, że jest to dzieło dojrzałe, zawierające bogaty wybór dokumentów i materiałów, prezentujące aktualny i doniosły problem, interesujące pod względem badawczym oraz informacyjno-edukacyjnym. Warto zwrócić uwagę, że jest to obszerne kompendium wiedzy na temat Tatarów Krymskich, dotąd jedyne powstałe w Polsce. Recenzowana monografia z pewnością powinna zostać dostrzeżona nie tylko przez badaczy polskich, również zagranicznych. Zalecam tłumaczenie monografii autorstwa O. Voytyuk na język angielski, przynajmniej wersji skróconej, z pewnością spotka się z dużym zainteresowaniem również poza granicami Polski.